

EGY ÉLETMŰ SZÁMBAVÉTELE

Lengyel András: *Tömörkény-tanulmányok*

A 19. század utolsó harmadának és a következő század első évtizedeinek magyar prózájára irányuló kortárs tudományos recepcióval kapcsolatban bizton megengedhető az az állítás, hogy jobban jellemzi a kanonikus életművek versengő értelmezéseinek folytonos fölülvizsgálata, mint az irodalmi emlékezetből részint kihullott, de egykor jelentős szerzők jobb megismerésének vágya. Az utóbbi évtizedekben még az egykori marxista irodalomtörténeti kánon legfontosabb cölöpeiként beállított, így hosszú időre „kiüresített” elbeszélőket (Mikszáth, Móricz) is utolérte több „újrateremtési hullám”, miközben, ahogy többen rámutattak,¹ a saját korukban fontos alkotóként számon tartott és elismert „kisebbségi” prózaírói életművek esetében – mint amilyen Thury Zoltáné, Bródy Sándoré vagy Petelei Istváné – még az átfogóbb megállapítások megfogalmazásához szükséges modern (kritikai igényű) szövegkiadások, bibliográfiák sem mindig állnak rendelkezésre. E nehezen áthidalható és csak szisztematikus kutatásokkal mérsékelhető hiányokat igyekeznek csökkenteni egyetlen nagyon sajátos szerzői oeuvre-re fókuszálva Lengyel András tavaly megjelent *Tömörkény-tanulmányok* című könyve.

A kötet a szegedi irodalomtörténész, muzeológus Tömörkény Istvánnal kapcsolatos, 1989 és 2018 között született kisebb-nagyobb írásait gyűjti egybe, melyek legnagyobb része – mint a szerzői utószóban olvasható – „elég nagy mértékben az alkalom [...] szülötte volt” (337.). Nem koncepciózusan megtervezett tanulmánygyűjteménnyel van tehát dolgunk, a kötetbe került igen heterogén írások – zömmel inkább esszék, pár hosszabb tanulmány, néhány újságcikk vagy recenziónak álcázott értekezés, illetve egy hosszabb forrásközlés – abban viszont bizonyosan nagyon hasonlóak, hogy mindet jellemzi az a tárgyszerűség, amellyel a könyv fülszövege ajánlja önmagát és szerzőjét. Hiszen a legtöbb írás témája, célkitűzése igen konkrét; Tömörkény István életművének egy-egy jól körülhatárolható apró kérdését, problémáját tárgyalja, s ez már az alcímekből is látszik: *Tömörkény István egyik zsenyéjéről; Tömörkény álneveiről; Görgey és Tömörkény* stb. Ez alól az egyetlen jelentős kivétel a kötet legelső írása, *A Tömörkény-kutatás néhány kérdése* című 2016-os tanulmány, amely az eddigi Tömörkény-recepció összegző ismertetése mellett bemutatja, miért oly unikális forrása, „dokumentuma” Tömörkény írásművészete nemcsak Szeged művelődés-

¹ Lásd: T. Szabó Levente: *Mikszáth, a kételkedő modern. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*, L'Harmattan, Budapest, 2007, 13–16.; Hajdu Péter: *Sikertörténetek a századvégi novellisztikában. 1882 Mikszáth Kálmán: A jó palócok*. In: *A magyar irodalom története II.: 1800-tól 1919-ig*. Főszerk. Szegedy-Maszák Mihály, Gondolat, Budapest, 2007, 548–560.

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2019
347 oldal, 2490 Ft

történetének, hanem a 19. század utolsó harmada és az új század eleje között lezajló magyarországi modernizációnak is. E nagyon felemás, különbségteremtő modernizációt, mely a Nagy Víz (1879) utáni fejlődő, polgárosuló Szeged és az azt körülvevő alföldi parasztság kapcsolatában megnyilvánult, s így *pars pro toto* Budapest és a magyar vidék viszonyát is megmutatta, Tömörkény „érzelte mindenki másnál érzékenyebben, s ezt vetítette ki írásaiban mindenki másnál élesebb pontossággal, világrekonstruáló gazdagsággal” (17.). Ugyanakkor ezt a jelentős (és fontos megjegyezni: nagyon is *modern*) irodalmi tapasztalatot – hangsúlyozza a kötet több írásában is a szerző – korántsem ismerjük kellőképp: Tömörkény István életművének felmérése, „számbavétele” és megértése még előttünk áll.

Lengyel András tehát a könyv vállalt-hangoztatott „tárgyszerű” megközelítése mellett szintézisigénnyel lép föl Tömörkény írásairól értekezve, s e mozzanat – a többi tanulmánnyal összhangban – rávilágít a szerző egyéni, nagyon markáns irodalmár-felfogására, irodalomtörténeti munkamódszerére. A *Tömörkény-tanulmányok*at olvasva egy manapság (sajnos) nem túl divatos, hagyományosabb irodalomtörténet-írási gyakorlat kielélt eredményeivel találkozunk. E szövegekben nem a *mainstream* értelmezések közötti önpozicionálás, valamint az elméleti szakirodalom mértéktelen halmozása az irányadó, hanem a vizsgált szövegekre és azok elsődleges kontextusára irányuló lankadatlan kutatói figyelem. Lengyel András mindig stílusosan, magabiztos vonalakkal rajzolja meg a társadalomtörténeti/életrajzi hátteret, az olvasó nem igényli az adott tárgyhöz kapcsolódó szakirodalmi munkák fontoskodó, önigazoló felsorolását, rábízta magát a szerző szembetűnően elmélyült és szerteágazó ismereteire. Emellett az írások tárgya (tudniillik Tömörkény István életműve) és a szerzői alkat szerencsés találkozásának is tanúi lehetünk: bár a szövegek legnagyobb része valóban alkalomszerű, és részproblémákat vizsgál, minden mondatban érezhető, hogy Lengyel Andrásnak átfogó képe van Tömörkényről. Hovatovább – s ez egyáltalán nem kritikai megjegyzés –, a kultikus beszédmódot elkerülve, a szó pozitív értelmében *azonosul* is vele. Minden bizonnyal szimpatikus neki Tömörkény puritanizmusa, sokat emlegetett rejtőzködő alkata, katonás munkafelfogása – az a szerénység, hogy saját irodalmi műveire mindig csak „dolgaim”-ként utalt (263.) –; s a kötet első tanulmányának az a megjegyzése, miszerint Tömörkényt az „egyre bőségebben termelődő és sokszor egymásnak is ellentmondó absztrakt »spekulációk« [...] nem érdekelték” (25.), a szerző hallgatólagos önleírásaként is felfogható.

E benyomások ugyanakkor felvillantják a szerző általános elképzeléseit az irodalomtörténeti munka céljáról, értelméről és lehetőségeiről. Lengyel András számára az irodalomtörténeti munka nem a kimeríthetetlen gazdagságú kanonikus művek hedonisztikus újraolvasásában elmélyülő időtöltés, hanem mindenekelőtt elvégzendő feladat, amellyel tartozunk a múlt jeleseinek. Ez a munka – a magyar irodalom történetének megismerése és megértése – pedig „kiragadott (az összefolyamattól mindig gondosan izolált) művek” (12.) értelmezésével nem végezhető el, csak szisztematikus (főként történeti-filológiai) kutatások révén. Épp emiatt fordít nagy figyelmet a szerző a Tömörkény-filológiára, hangsúlyozva annak fájó hiányait, s e nézőpontból, a részint pótolhatatlan deficitek tudatosításával fogalmaz meg lehetséges irányokat az életmű leendő kutatói számára (lásd: *Tömörkény István írásainak bibliográfiái számbavételéhez*, 35–44.). Célja mindig a jelenségek nagyon aprólékos megfigyelése: az előtér (az elemzett forrás) és a háttér (szociokulturális, társadalomtörténeti környezet) viszonyának minél sokoldalúbb bemutatása – annak a nagyon sajátos lokális (szegedi), de az irodalom közegébe kerülve egyetemessé váló modernitás-tapasztalatnak a kontextualizálása, amely Tömörkény írásaiban megőrződött. Így válnak e modernitás-tapasztalat összefüggésrendszerét árnyaló dokumentummá a legváltozatosabb forrástípusok: Tömörkény vendéglős édesapjának számlái (45–54.), egy ifjúkori sikerületlen vers (55–64.), egy véletlenszerűen előkerült levél (261–264.), vagy akár egy kézzel írt búcsúztató emléklap (67–74.). Fontos megjegyezni, hogy e források értő elemzésébe sok eset-

ben beleíródik a múlt elfeledett iratait akkurátusan gyűjtő, azokat rendszerező muzeológus leleményessége is, hiszen nem egy, a kötetben említett dokumentumot maga a szerző szerzett meg a szegedi múzeum számára.

Lengyel András tehát valóban kitűnően ismeri a szövegeket, amelyekhez nyúl, azok történeti beszédfeltételeivel együtt, s nem törekszik hatásos, innovatívnak tetsző értelmezések megfogalmazására, „esztétikai pszeudóelvek konstruálására” (12.). (Itt érdemes megjegyezni, hogy a kötet egyik írásában sem történik hivatkozás azokra a dolgozatokra,² amelyek eltérő elméleti-módszertani eszköztárral ugyan, de Lengyel Andráséhoz hasonló ambícióval igyekeznek kimozdítani a Tömörkény-olvasást a bevett értelmezési keretek közül. Ezeket az elemzéseket vélhetően az általa „exkluzív „korszerűség”-ként aposztrofált pozíciójuk s „izolált” mivoltuk miatt tekinti irrelevánsnak.) Mindazonáltal ennek a közelítésmódnak megvannak a maga hátrányai is a tanulmányok „lehetőségeire” nézve. A *Tömörkény-tanulmányok* írásainak mindegyikét jellemzi egyfajta lehatárolt, egyetlen életműbe záródó, túlon túl önmagára figyelő nézőpont, amely megakadályozza a szerzőt abban például, hogy érdemi kapcsolatot teremtsen a Tömörkény-életmű és más szerzők között (ezt legfeljebb kifejtetlen utalások szintjén teszi), s néha még az azon belüli összekapcsolódásokat sem hangsúlyozza túl. Hadd hozzak erre két példát.

„Az igazságok sorsa ez: születnek, hogy megfeszíttessenek” című tanulmány a Péter László által sajtó alá rendezett *Hétről hétre* című Tömörkény-kötet³ kapcsán beszél hosszasan Tömörkény publicisztikájának nyelviségéről, világfelfogásáról, s igen találóan állapítja meg: „a Tömörkény-cikkek alapvető modalitása [...] ironikus és viszonylagosító” (106.). Az élet visszás jelenségeit érzékletesen interpretáló „elviszonylagosítás” és a valóság „nyelvvé, nyelvjátékká relativizálása” (107.) viszont már csak haloványabban kap szerepet a Tömörkény István és Mikszáth Kálmán viszonyát, írásművészetük rokonságát tárgyaló – egyébként ugyanabban az évben (2000) is született – tanulmányban (*Tömörkény Mikszáth-képe*), noha ez a fajta nyelvi és felfogásbéli relativizmus már voltaképp Németh G. Béla 1971-es (Lengyel András által is dicsért [29–30.]) korszakmonográfiája⁴ óta kulcsfogalma a Mikszáth-recepciónak. Úgy vélem tehát, megért volna valamivel bővebb kifejtést is kettejük nyelviségének és újságírói megszólalásának összehasonlítása, mivel azonban a szerző rendre megelégszik a jelenségek elsődleges azonosításával, rögzítésével, s nem lép tovább azok összetettebb értelmezése felé, e mozzanat elmaradt. Így az idézett szövegben – annak ellenére, hogy ő maga is több ízben kritizálja a Tömörkénnyel kapcsolatos egysíkú, néprajzcentrikus értelmezéseket – megemlíti ugyan az ironia szerepét, de kissé leegyszerűsítő módon a „társadalombíró” Mikszáthtal véli hasonlatosnak a szegedi író (115.). Érdekes módon e tanulmányon kívül nincs is olyan szöveg a kötetben, amely más szerzői életművekkel akár futólag is összevetné Tömörkény világát, hiszen a Mikszáth-tanulmány is inkább személyes ismeretségüket járja körül, ahogy a Kosztolányi által írt Tömörkény-nekrológ elemzése (265–271.) is leginkább csak Tömörkény István

² Lásd: Hovanecz Fruzsina: A haláltudat archaikus formái. Az elmúlás fogalmához kötődő közösségi asszociációk Tömörkény István műveiben. *Debreceni Disputa*, 2006/11–12, 105–108.; Uő.: Részleges igazságok. Virtuális értelemrendek Tömörkény István novelláiban. *Alföld*, 2013/6, 102–115.; Szilasi László: „Ha láthatná, se láthatná”: Vakok Velencéje – az emléktárgy. Tömörkény István: *A tengeri város*, 1896. *Literatura*, 2008/4, 457–468.; Hajdu Péter: Tömörkény István vásárlós novellái, *Literatura*, 2011/4, 327–333.; Sággy Miklós: Tömörkény karikatúrarajzai. Tömörkény István „Szegedi parasztok és egyéb urak” című kötetéről. *Holmi*, 2012/10, 1237–1245.; Nyilasy Balázs: Tömörkény István minimalista prózája. *Irodalomismeret*, 2013/2, 52–66.; Uő.: Nézőpontlehetőségek. Tömörkény István írásművészetével kapcsolatban. *Tiszatáj*, 2016/12, 68–72.

³ Tömörkény István: *Hétről hétre. Publicisztikai írások 1894–98.* Szerk. Péter László, Bába és Társa, Szeged, 2000

⁴ Németh G. Béla: *Türelmetlen és késlekedő felszázad.* Szépirodalmi, Budapest, 1971, 204–215.

„hatásáról”, mások általi elismertségéről tanúskodik. Mivel bővebb kifejtést nem kap, épp emiatt nem túl meggyőző számomra – se Tömörkény írásait olvasva, se Baránszky Jób László e tárgyú stílustipológiai értekezését⁵ áttanulmányozva – a szerző azon többször is visszatérő megjegyzése sem, miszerint a szegedi író „habitusa szerint valójában Krúdyval tart mélyebb rokonságot” (173., lásd még: 99., 139., 167.).

Második példám: a kötet egyik írása az író apjának, a vendéglős Steingassner Józsefnek két darab – egy 1858-as és egy valamivel későbbi, csodával határos módon fennmaradt – fogadói számláját vizsgálja igen tanulságosan, felvázolva a korabeli vidéki vendéglátás konvencióit. E tanulmányban a szerző többször is kitér arra, hogy a szoba árához hozzászámított „világítás” (stearingyertya) igencsak jelentős tétel volt a végső cechben, „hiszen a szoba fűtése, amely egy alkalomra 16 krajcárba került, alig nagyobb összeg, mint egy szál gyertya ára [12 krajcár]” – s az ismeretlen egyszeri vendég ebből három éjszaka alatt összesen hét szálát (= 84, felfelé kerekítve 91 krajcárt) használt el (49.). A két számla elemzése, noha „nem képes visszaadni az egykori szállodai forgalmat”, valóban nagyon érdekes és jól jellemzi azt a „mikrokozmosz”-t, amelybe Tömörkény 1866-ban beleszületett. Amikor e tanulmányt – egyébként nagy élvezettel – olvastam, kissé meglepett, hogy a szerző még említést sem tesz arról, hogy Tömörkény érdekes módon saját maga is megörökítette a szegedi szállodások pazarló gyertyafogyasztását egyik kiváló korai novellájában,⁶ szembeállítva benne a kisszerű piacorientált gondolkodást a paraszti észjárással. Mindez pedig azért érdekes, mert a Tömörkény-szöveg csak nyomatékositotta volna a két számla mentalitástörténeti jelentőségéről tett megállapításokat. Nincs kétségem afelől, hogy Lengyel András bárkinél jobban ismeri az általam említett novellát, úgy tűnik azonban, e helyütt mégis inkább az olvasóra bízta a szálak összekapcsolását.

Szólnom kell még arról a több mint ötvenoldalmi levélről (*Tömörkény István hatvannyolc levele*), amelyet Lengyel András rendezett sajtó alá, és amely a kötet függelékeként kiegészíti a *Tömörkény-tanulmányokat*. A Csongrád Megyei Levéltár és a Petőfi Irodalmi Múzeum Tömörkény-anyagából válogató, valamint jó néhány magántulajdonú levelet is felvonultató (elsőként 1999-ben közölt) gyűjtemény legtöbb darabja igen nyúl farknyi, kurta levél, s leginkább az elfoglalt szegedi szerkesztő és múzeumi munkatárs mindennapi teendőibe, apró-cseprő dolgaiba nyújt betekintést. Ugyanakkor kisebb számban található benne irodalomtörténeti szempontból is érdekes írások; például Tömörkénynek a Petőfi Társaság és Herczeg Ferenc részére írt levelei, melyekben munkatársait, Pósa Lajost és Móra Ferencet ajánlja a társaság figyelmébe – előbbi kitüntetésre terjesztve fel, utóbbit pedig elnökségi tagnak. A hatvannyolc levél utolsó, igen talányos (beazonosíthatatlan keletkezési idejű) darabja pedig mintha a szerző kötetnyitó tanulmányának sommás ítéletét látszana sorsszerűen megerősíteni, miszerint: „Tömörkény [...] íróilag nem futhatta ki magát igazán, sok minden benne maradt” (26.). Ugyanis a Móra Ferenchez, a barátához és munkatársához szóló rövid levél szövege így hangzik: „Kedves Ferkó, / Vártalak tegnap, de nem jöttél. / Ha úgy gondolod, most nyitásig még átjöhetnél, én is szeretnék egyet mást mondani. / Üdv. / Pista” (335.) – bár ez csak a késői olvasó misztikumba hajló látomása. Jóllehet a levélfüggelék nem feltétlenül hozza meg a kedvünket Tömörkény műveéhez, módszertani szempontból igen hasznos olvasmány lehet azon fiatal irodalmárok számára, akik csak ezután fognak bele az igazi filológiai munka megismerésébe, hiszen itt egy kis korpuszon keresztül mutatkozik meg, mit is kell tudnia mondani a szövegek sajtó alá rendezőjének saját kutatása tárgyáról.

S végül néhány apróbb észrevétel nem a kötet tartalmát, hanem annak technikai megvalósítását illetően. A könyv igényes kivitele és áttekinthető szerkezete ellenére kissé za-

⁵ Baránszky Jób László: Tömörkény táji impresszionizmusa. *Irodalomtörténet*, 1969/4, 703–731.

⁶ Tömörkény István: Hat szál gyertya története. In: Uő.: *A tengeri város. Elbeszélések 1885–1896*. Szépirodalmi, Budapest, 1956, 25–29.

varó az egyes tanulmányok eltérő hivatkozási módja; a legtöbb írás szövegközi rövidítéseket használ, de van olyan is, ahol lábjegyzetek találhatók, máshol pedig végjegyzetek (vagy mindkettő). Érdemes lett volna minden tanulmánynál egységes hivatkozási rendszert kialakítani, vagy egyetlen irodalomjegyzéket összeállítani a kötet végén – hiszen az idézett munkák száma alig haladja meg a húsz tételt. Továbbá az is említést érdemel, hogy a könyvben több jó minőségű fotó található Tömörkény Istvánról (egyedül vagy társaságban), ugyanakkor sajnálatosan egyik fénykép esetében sincs megjelölve készítő, forrás, lelőhely, illetve hozzávetőleges keletkezési idő.

Mindezzel együtt Lengyel András Tömörkény-könyve kiváló kötet, egy elismerésre méltó hosszú szakmai életút lenyomata s a Tömörkény István művei iránti lankadatlan kutatói érdeklődés értő és érző megnyilvánulása. Ahogy Bíró-Balogh Tamás mondja Lengyel András hetvenedik születésnapja alkalmából írt köszöntőjében: „azzal a konjunktúratudóssal szemben, aki csak főntről, a pulpitusról bírja a szöveget, ő testközlelől is ismeri az irodalmi művet: a betűk vonalvezetését, a tintát, a papírt (és ha van, a vízjelet is), a tollat, a tollal író költőt, a költőt körülvevő világot”.⁷ S igaza van: a *Tömörkény-tanulmányok* olyan hagyománytisztelő, elmélyült tudásra épített, de nem hivalkodó irodalomtörténeti hitvallást tükröz, amely iránt nem véletlenül érezhetnek nosztalgiát a jelenkori indexáló, tudománymetrikus, lábjegyzethalmozó és önigazoló tudományosság részesei, s amelyre nagy szüksége lesz a jövő Tömörkény-kutatóinak is, ha veszik a bátorságot, hogy folytassák Tömörkény István életművének számbavételét.

---

⁷ Bíró-Balogh Tamás: Lengyel András hetvenéves. *Élet és Irodalom*, 2020. április 3., 12.